

HEINRICH CORNELIUS AGRIPPA AZ ANGYALOKRÓL ÉS DÉMONOKRÓL

De occulta philosophia, III. könyv 17–20. fejezet¹

FORDÍTOTTA: FRAZER-IMREGH MONIKA

17. FEJEZET. AZ ÉRTELMEK ÉS A DAIMÓNOK, A TEOLÓGUSOK NÉZETEI SZERINT²

Teológusaink Dénessel együtt hasonlóképpen feltételezik az angyalok hármasságát,³ ezeket pedig három rendbe sorolják, úgy tudniillik, hogy három osztály és kilenc rend legyen; az előbbieket hierarchiáknak, az utóbbiakat kórusoknak nevezik, amelyeket Proklos is a kilences szám szerint oszt fel.⁴

A fenti hierarchiába helyezik tehát a szeráfokat, a kerubokat és a trónusokat mint az ég feletti daimónokat, amelyek az isteni gondviselés rendjét szemlélik: az első Isten jóságában, a másodikak Isten lényegében mint formában, a harmadikak a bölcsességben [léteznek]. A középső hierarchiába helyezik az uralmakat, az erőket és a hatalmakat mint világi daimónokat, amelyek a világ kormányzásában segédkeznek. Ezek közül az első kezdik el azt, amit a többiek végrehajtanak; a másodikak irányítják az egeket, olykor úgy játszanak össze, hogy azzal csodákat tesznek; a harmadikak megakadályozzák azokat a dolgokat, amelyekről úgy tűnik, hogy az isteni törvényt megzavarhatnák. A lenti hierarchiába helyezik a fejedelemségeket,

¹ A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: V. Perrone Compagni (ed.): H. C. Agrippa von Nettesheim: *De occulta philosophia*, 450–462. További részletek: Frazer-Imregh M. (ford.), H. C. Agrippa von Nettesheim *De occulta philosophia* eddigi magyar fordításainak értékelése és rövid kutatástörténet – Titkos bölcelet – A világlelek szerepe (részletek a II. könyvből), Magyar Filozófiai Szemle, LXVIII. évf., 2024/3, 296–316. Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, részletek a II. könyvből, Új Forrás, XXXI. évf., 2024/9, 9–13. Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, III. Ajánlás, 1–3. fej., Orpheus Noster, XVI. évf., 2024/2, 107–115. Uő: „H. C. Agrippa von Nettesheim az emberi lélekről és az ember méltóságáról. Titkos bölcelet, III. könyv, 37–40. fej.”, Orpheus Noster, XVI. évf., 2024/4, 93–99. Uő: „H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, II. könyv, 31–32. fej.”, Orpheus Noster, XVII. évf., 2025/1, 83–87. Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, A szertartásos mágiáról, a vallásról és a babonáról (DOP III, 4–9.) Orpheus Noster XVII. évf., (2025/2), 88–100. Uő: Cornelius Agrippa Isten tíz legszentebb nevééről, (DOP II, 10.) Antikvitás és Reneszansz 16, 2025/2, kiadás alatt.

² Ezúton köszönöm Barta Péter Józsefnek, hogy a szöveg héber betűs részeit beírta és a vonatkozó részeket átnézte és javította.

³ Pseudo-Dionysios Areopagitis: *De coelesti hierarchia*, VI. col. 200C–201A.

⁴ Ficino: *Theologia Platonica*, XVI. 1. Proklos: *Theologia Platonica*, III. 14.

az arkangyalokat és az angyalokat, akiket Iamblichos is számba vesz.⁵ Ezek mint segítő daimónok azért szállnak alá, hogy a földi dolgokról gondoskodjanak;⁶ közülük az elsők felügyelik a közügyeket, a fejedelmeket és tisztségviselőket, a tartományokat és a királyokat, egyenként mindegyiket. Ezért olvassuk Dánielnél: „A perzsák országának fejedelme azonban huszonegy napon át az utamba állt”.⁷ És Sirák fia Jézus tanúskodik arról, hogy minden nép élére Isten egy angyalt állított annak vezetőjeként;⁸ úgy tűnik, Mózes is erre utal a *Második Törvénykönyv* versében, amikor ezt mondja: „Amikor a Felséges a nemzeteket elosztotta, megszabta a népek határait az angyalok számai szerint”.⁹ A másodikak a szentségekben segédkeznek, irányítják az istentiszteletet az egyes emberek körében, az emberek könyörgéseit és áldozatait az istenek elé viszik. A harmadikak minden egyéb kisebb dolog felett rendelkeznek, és egyenként őröködnék az egyének felett.¹⁰ Közöttük vannak még olyanok is, amelyek a legkisebb növényeket és köveket és minden földi dolgot erővel látnak el, amelyekben sok minden közös Istennel, sok a közös az emberekkel, ezek a közvetítő segédek.¹¹

Athanasios pedig a trónusokon, a kerubokon és a szeráfokon túl, akik Istenhez a legközelebb lévén őt szüntelenül himnuszokkal és véget nem érő dicséretekkel magasztalják, és a mi üdvösségünkért imádkoznak, hét további rendet nevez meg, akiket közös néven az ég seregeinek hív.¹² Közülük az első a tanítás rendje, innen származott az, aki Dánielhez beszélve így szólt: „Azért jöttem, hogy tudtadra adjam, mi fog történni népeddel a végső napokban”.¹³ Azután van a gondviselő rend, amelyről Dánielnél is olvashatunk: „de íme, Mihály, a legfőbb fejedelmek egyike segítségemre jött”,¹⁴ és ugyanott: „Abban az időben felkel azonban Mihály, a nagy fejedelem, néped fiainak oltalmazója”.¹⁵ Ebből a rendből való volt Rafael is, aki elvezette és visszahozta az ifjabb Tóbiást.¹⁶ Ezután van a kormányzó rend, amelyről Jób könyvében esik szó, ahol ezt olvashatjuk: „De ha közbenjár érte egy angyal, esedezve kéri az Urat, megkönyörül majd rajta”.¹⁷ Róluk szól az a rész is, amely a *Jézus, Sirák fia* tizenhatodik fejezetének vége felé áll: „Isten terve szerint állnak

⁵ Iamblichos: *De mysteriis*, II. 7–9. 83–90.

⁶ Ficino: *De Christiana religione*, 14.

⁷ Dániel 10:13.

⁸ Sir (Ecclesiasticus) 17:14. Zorzi: *De harmonia mundi totius cantica tria*: I. 4. 11; f. 68v.

⁹ 5Mózes 32:8. Zorzi: *De harmonia mundi totius cantica tria* I. 4. 13; f. 71r.

¹⁰ Ficino: *De Christiana religione*, 14.

¹¹ Zorzi: *De harmonia mundi totius cantica tria*. III. 8. 2; f. 108r.

¹² Athanasios: *Quaestiones ad Antiochum ducem*, 31. col. 616B–C.

¹³ Dániel 10:14.

¹⁴ Dániel 10:13.

¹⁵ Dániel 12:1.

¹⁶ Tóbiás 5:4–17; 11:2–8.

¹⁷ Jób 33:23–24.

fenn művei kezdettől fogva, már alkotásuk idején kijelölte feladataikat. Elrendezte működésük körét fajtájuk szerint, és tevékenységüket örök időkre: nem éheznek és el nem fáradnak, nem hagynak fel munkájukkal. Egyik sem torzsalkodik társával”.¹⁸ Ezután következik a szolgáló rend, akikről Pál a *Zsidókhöz írt levél*ben ezt mondja: „Ők ugye mindnyájan szolgáló lelkek, s azok szolgálatára küldték őket, akiknek az a hivatása, hogy örököljék az üdvösséget”.¹⁹ Ezután van a segédcsapat rend, amelyről Ézsaiásnál ez olvasható: „Akkor kivonult az Úr angyala, és lesújtott az asszírok táborában száznolcvanötezer emberre. Amikor kora reggel fölkeltek, íme, azok mind holttestek, halottak voltak.”²⁰ Ezt követi a lelkeket befogadó rend, amelyről ezt olvashatjuk Lukácsnál: „Lázár lelkét az angyalok Ábrahám kebelére vitték.”²¹ Ugyanott olvassuk a tanítást, hogy szerezzünk magunknak barátokat a hamis Mammonnal, hogy befogadjanak minket az örök hajlékokba.²² Majd a segítők rendje van, amelyről ez olvasható Zakariásnál: „Ez az a két felkent, akik az egész föld uralkodója előtt szolgálnak.”²³

A zsidó teológusok másként számozzák és nevezik ezeket a rendeket,²⁴ mert a legfelső helyen vannak azok, akiket היות הקדש-nek [helyesen: היות הקדש],²⁵ azaz 'a szentség lényeinek' vagy 'életnek' hívnak, akiken keresztül Isten אלהים [אֱלֹהִים] a lét ajándékát adja. Utánuk következnek a második helyen az *Ophanim* אופנים [אֹפָנִים], azaz 'formák' vagy 'kerekek', akiken át Isten יהוה a káoszt teszi rendezetté. A harmadik helyen vannak az *Aralim* אראלים [אַרְאֵלִים], 'nagy, bátor és erős angyalok', akik révén a négybetűs *Elohim* kiejtve²⁶ (azaz a négybetűs névhez egy he-t hozzáadva) היהיה a képlékeny anyag formáját szolgáltatja. A negyedik helyen vannak a *Hasmalim* חשמלים [חֲשָׁמַלִים], akiken keresztül אל אל [אֵל] Isten a testek alakjait formázza meg. Az ötödik a *Szeráfok* rendje שרפים [שְׂרָפִים], akiken át Isten, *Elohim Gibor* אלהים גיבור [אֱלֹהִים גִּבּוֹר] az elemeket adja. A hatodik a *Malachim* מלאכים [מַלְאָכִים], azaz 'az

¹⁸ Sir (Ecclesiasticus) 16:26–28.

¹⁹ Zsidóknak 1:14.

²⁰ Ézsaiás 37:36.

²¹ Lukács 16:22.

²² Lukács 16:9.

²³ Zakariás 4:14.

²⁴ Reuchlin: De arte cabalistica, III; sig. N4v. Ricius: In Apostolorum symbolum..., sig. cr–v.

²⁵ Bár a היות הקדש hibás forma (az élőlényeket chet betűvel és nem hével írják, ezért szögletes zárójelben szerepel helyesen: היות הקדש), ahogyan egyébként Ezékiel könyvében is említik őket), de Agrippa ezt a hibás formát – más keresztény kabbalistákat követve – tudatosan és következetesen használja, annak érdekében, hogy az Ehje istennévvel együtt a létigéből magyarázhassa. Barta Péter József megjegyzése.

²⁶ A Tetragrammaton vagy Négybetűs Istennév nem ejthető ki, legtöbbször Adonáj, néha (amikor ez a szó együtt szerepel a Tetragrammatonnal) Elohim ejtendő helyette sztenderd olvasásban. (Haradiak következetesen Ha-Sém-et mondanak.) Ezért a furcsa „négybetűs Elohim kiejtve” fordulat. Barta Péter József megjegyzése.

angyaloké, akiken át Isten, *Eloha* [אֱלֹהִים] a fémeket teremti. A hetedik az *Elohim* יְהוָה [אֱלֹהִים], azaz 'istenek', akiken át a *Négybetűs-Isten Sabaoth* יְהוָה צְבָאוֹת [אֱלֹהִים], azaz 'az istenek fiai', akiken át Isten, *Elohim Sabaoth* אֱלֹהִים צְבָאוֹת [אֱלֹהִים] az állatokat teremti. A kilencedik és legsósó a *Kerubok* כְּרוּבִים [כְּרוּבִים], akiken keresztül Isten, *Sadai* שַׁדַּי [שַׁדַּי] az emberi nemről gondoskodik. Ezek alatt van az animasztikus rend, amelyet *Issimnek* אִישִׁים [אִישִׁים], azaz 'hősöknek, bátor és boldog férfiaknak' mondanak, akiken keresztül Isten, *Adonai* אֲדֹנָי [אֲדֹנָי] a prófétálást adja.

18. FEJEZET. A GONOSZ DÉMONOK RENDJE, BUKÁSUK ÉS KÜLÖNFÉLE TERMÉSZETEIK

A teológusoknak vannak olyan iskolái, amelyek a gonosz démonokat kilenc fokozatra osztják, mint akik az angyalok kilenc rendjével állnak szemben. Ezek közül tehát az elsők azok, akiket álisteneknek, azaz 'hamis isteneknek' neveznek, akik Isten nevével visszaélve azt akarják, hogy istenekként tiszteljék őket, áldozatokat és imádságokat várnak, mint az a démon, amely azt mondta Krisztusnak: „Ezeket mind neked adom, ha leborulva imádsz engem”, és megmutatta neki a földkerekség minden királyságát.²⁷ Közöttük van az a fejedelem, aki ezt mondta: „Felmegyek a magas felhők fölé, hasonló leszek a Magasságbelihez”,²⁸ akit ezért Belzebubnak, azaz 'régi istennek' hívnak.

Őket másodikként követik a hazugok szellemei, amilyen az a hazug szellem volt, aki Achab prófétáinak szájából jött elő.²⁹ Az ő fejedelmük a Pythón,³⁰ akiről Apollón Pythiost elnevezték, valamint azt a pythóni asszonyt Sámuelnél és másutt az evangéliumokban,³¹ akinek a hasában Pythón volt. A démonoknak ez a fajtája a jóslatokba elegyedik bele, és a jövőmondásokkal és jóslatokkal csapja be az embereket, míg rá nem szedi őket.

²⁷ Máté 4:8–9.

²⁸ Ézsaiás 14:14.

²⁹ 1Királyok 22:22. 2Kronikák 18:21.

³⁰ Apollón a naganyjától, Phoibétól (a Ragyogó) örökölte Delphoi jóshelyét, de mielőtt örökségéhez hozzájutott volna, meg kellett küzdenie az ott pusztító Pythón nevű sárkánykígyóval, amelyet nyilával ölt meg. Erről Delphoi másik neve Pythó volt, és Apollón mindenkor papnője is innen kapta a Pythia nevet. Szerepe a jóslatadásban a transzba esés, és az isten jóslatának közvetítése volt az általa kiadott töredékes szavak révén, amelyeket aztán a jóspapok értelmeztek, és ők állították össze a jóslat végleges, kezdetben verses, majd prózai szövegét.

³¹ 1Sámuel 28:7–14. ApCsel 16:16.

A harmadik rendben az erőszak edényei,³² amelyeket a harag edényeinek is mondanak;³³ ők találják ki a gazságokat és minden gonosz mesterkedést, mint Platónnál Theuth, az a démon, aki a játékokat és a kockázást tanította meg.³⁴ Tőlük jön minden bűn, álnokság és rátság, akikről Simeon és Lévi kapcsán ezt mondja Jákob a *Teremtés*ben, amikor megáldja gyermekeit: „fegyvereik az erőszak edényei. Tanácsukba a lelkem ne menjen”.³⁵ Ezeket a Zsoltáríró a pusztulás edényeinek hívja,³⁶ Izajás az Úr haragja edényeinek,³⁷ Jeremiás a harag edényeinek,³⁸ Ezékiel a gyilkolás és pusztítás edényeinek.³⁹ Közöttük a fejedelem Béliál, amit ’járomnélkülinek’ fordítanak vagy ’engedetlennek, árulónak és hitehagyottnak’. Róla Pál azt mondja a *Korinthosiakhoz írt levelében*: „Hogyan egyezne ki Krisztus Béliállal?”⁴⁰

A negyedikben következnek a gaztettek megbosszulói, és fejedelmük Asmodeus, azaz az ’ítéletet tevő’. Ezek után az ötödik rendben jönnek a szemfényvesztők, akik a csodákat utánozzák, és a gonosz varázslókat segítik, és félrevezetik az embereket csodáikkal, ahogyan a kígyó vezette félre Évát.⁴¹ Fejedelmük a Sátán, akiről a *Jelenések*ben meg van írva,⁴² hogy félrevezette az egész világot azzal, hogy nagy jeleket művelt,⁴³ és tüzet szórt az égből a földre az emberek szeme láttára, így vezetve félre a föld lakóit azon jelek révén, amelyeknek általa kellett megtörténni.

A hatodikban a légies hatalmak ajánlkoznak fel, ezek a mennydörgésekbe, mennykövekbe és villámcsapásokba vegyülnek bele, megrontják a levegőt, pestist és más járványokat gerjesztenek. Az ő számuk közül kerül ki az a négy angyal, akikről a *Jelenések könyve* beszél, akiknek megadatott, hogy ártsanak a földnek és a tengernek, feltartóztatva a föld négy sarkából származó négy szelet.⁴⁴ Fejedelmüket Meririmnek, azaz déli démonnak mondják, ő a forró szellem, a délen őrzőgő démon, akit Pál az *Ephesosiakhoz írt levelében* az ebben a levegőben uralkodó fejedelemnek hív és olyan szellemnek, aki a hitetlenség fiaiban munkál.⁴⁵

³² 1Mózes 49:5–6.

³³ Jeremiás 50:25.

³⁴ Platón: Phaidros, 274c–d.

³⁵ 1Mózes 49:5–6.

³⁶ Zsoltárok 7:14.

³⁷ Ézsaiás 13:5.

³⁸ Jeremiás 50:25.

³⁹ Ezékiel 9:1–2.

⁴⁰ 2Korinthoszi 6:15. A vers így folytatódik: „Vagy mi köze a hívőnek a hitetlenhez?”

⁴¹ 1Mózes 3:1–13.

⁴² Jelenések 12:9.

⁴³ Jelenések 13:13–14.

⁴⁴ Jelenések 7:1–2.

⁴⁵ Epheszoszi 2:2.

A hetedik helyen a fúriák vannak, akik a bajok, viszályok, háborúk és pusztítások szerzői; fejedelmüket a *Jelenések* könyvében görögül Apolliónnak, héberül Abbadonnak, azaz 'száműzőnek és pusztítónak' hívják.⁴⁶

A nyolcadik helyen állnak a rágalmazók és kémek, akiknek fejedelme Astaroth, azaz 'kém', görögül *diabolos*, azaz 'hamisan vádló' vagy 'rágalmazó', akit a *Jelenések* könyvében testvéreink bevádlójának mondanak, aki éjjel-nappal vádat emelt ellenük Istenünk előtt.⁴⁷

Majd az utolsó helyen a megkísértők vagy cselvetők állnak, akik egyenként állnak az egyes emberek mellett, s akiket ezért gonosz géniuszoknak hívunk; a fejedelmük Mammón, nevének fordítása 'vágó'.

A gonosz démonok mind egyetértésben tevékenykednek a földi világban, mindenki számára ellenségesen bolyonganak, ezért ördögöknek hívják őket. Róluk Ágoston az *Ige megtestesüléséről Ianuariusnak* című műve első könyvében azt mondja:

Az ördöggel és angyalaival kapcsolatban az egyházi tanítás ellentmondásos azt illetően, hogy ezek hogy és miként léteznek. Mindazonáltal a legtöbбекnek az a véleménye, hogy ez az ördög angyal volt, hitehagyóvá vált, rengeteg angyalt meggyőzött, akik vele együtt buktak el, akiket a mai napig az ő angyalainak nevezünk.⁴⁸

A görögök viszont nem mindet tekintik kárhozottnak, és eleve gonosznak, hanem úgy vélik, hogy az idők kezdetétől fogva úgy vannak a dolgok elrendezve, hogy a bűnös lelkek kínzásának a feladata nekik jutott. A többi teológus azt mondja, hogy egyetlen daimón sem teremtett gonosznak, hanem a jók rendjeiből hitszegésük miatt lettek kiűzve és letaszítva az égből.⁴⁹ Bukásukat nemcsak a keresztény és a zsidó teológusok tanítják, hanem az asszírok, az arabok, az egyiptomiak és a görögök is megerősítik tanaikban. A szír Pherekydés leírja a daimónok bukását, és hogy a lázadó sereg élén Ophin, egy démoni kígyó állt.⁵⁰ Ugyanerről a bukásról beszámol Hermész Trismegistos is a *Poimandrés*ben,⁵¹ Homéros meg a himnuszai-ban a Tartaros neve alatt.⁵² Plutarchos is az *Uzszoráról* írt beszédében Empedoklésra

⁴⁶ Jelenések 9:11.

⁴⁷ Jelenések 12:10.

⁴⁸ Augustinus: *De incarnatione Verbi ad Ianuarium*, I. 3. col. 1177. Vö. Órigenés: *A princípiumokról*, I. Előszó. Órigenés 2003: 31–38.

⁴⁹ Rhodiginus: *Lectionum antiquarum libri XVI*, I. 28. Vö. Órigenés: *A princípiumokról*, II. 9. 2; I. 8. 4. 185–186; 116–118.

⁵⁰ Zorzi: *De harmonia mundi totius cantica tria*, I. 3. 9. f. 46v. (A bekezdés végéig.)

⁵¹ *Corpus Hermeticum*, I. (*Poimandrés*) 14. Hermész Trismegisztosz bölcsessége...: 34–35.

⁵² Homérosi himnuszok, III. 336 (Apollónhoz); IV. 256 (Herméshez).

hivatkozik, aki tudott a daimónoknak erről a bukásáról.⁵³ Maguk a démonok is sokszor megvallották bukásukat.

Ezek tehát a nyomorúságnak ebbe a völgyébe letaszítva részint ebben a homályos levegőben bolyonganak, hozzánk közel; mások a tavakat, folyókat, tengereket lakják. Megint mások a földeket, és a szárazföldi dolgokat ijesztgetik, megtámadják azokat, akik kutatásnak vagy fémeket bányásznak; hasadékokat nyitnak a földben, megrázzák a hegyek alapjait, és nemcsak az embereket, de az állatokat is gyötrik.⁵⁴ Mások meglegszenek azzal, ha kinevethetik és becsaphatják őket, így inkább csak zaklatni próbálnak, de nem ártanak nekik. Egyesek hatalmas testet növesztve óriásokként mutatkoznak, máskor törpékké zsugorítva magukat különféle alakokat vesznek fel, és így üres félelemmel töltik el és zavarják össze az embereket. Mások hazugságokkal és istenkáromlással próbálkoznak, mint az, amelyik a *Királyok könyvében* ezt mondja: „Kimegyek, és hazug lélek leszek Ácháb minden prófétájának szájában”.⁵⁵

A démonok legrosszabb fajtája azonban az, amelyek az utakat szállják meg és rátörnek az utazókra, örülnek az öldöklésnek és a vérontásnak, s az embereket a legvadabb támadásoknak teszik ki – ilyenekről olvashatunk Máténál; a tőlük való félelem miatt többé senki nem mert arra az útra lépni.⁵⁶

A Szentírás megemlíti az éjjeli, nappali és déli démonokat, továbbá más rossz szellemeket különféle kifejezésekkel ír le, mint amilyeneket Izajásnál⁵⁷ olvashatunk: ezek az *onokentaurosok*,⁵⁸ a sündisznók, a szőrösök, a szirének, a lamiák,⁵⁹ a kuvikok, a struccok, a *Zsoltárokban* a siklók, a baziliszkuszok, az oroslánok, és a sárkányok.⁶⁰ Az evangéliumban a skorpióról, a mammónról, e világ fejedelméről és a sötétség helytartóiról olvashatunk,⁶¹ akik fejedelme Belzebub. A Szentírás őt a gonoszság fejedelmének nevezi.⁶² Porphyrios azt mondja,⁶³ hogy a fejedelmük Serapis, akit a görögök Plútónnak is neveznek,⁶⁴ Kerberos, a háromfejű kutya is kormányozza őket, tudniillik mivel három elembe, a levegőbe, a vízben és a földön is jelen van; nagyon veszélyes démon. Ezért mivel ebben a három elembe neki

⁵³ Plutarchos: De vitando aere alieno, 7. 830E–F. Empedoklés: Fragmenta, B 115. 9–12.

⁵⁴ Reuchlin 1517: III. sig. O5v. Vö. Psellos: De operatione daemonum, Ficino: Opera, 1940–1941.

⁵⁵ 1Királyok (Királyok III) 22:22.

⁵⁶ Máté 8:28.

⁵⁷ Ézsaiás 34:13–15; 13:21–22.

⁵⁸ Faroktalan majomfaj, illetve gonosz szellem.

⁵⁹ Női kísértetek vagy boszorkányok; akiket magukhoz csaltak, azoknak kiszívták a vérért.

⁶⁰ Zsoltárok 91:13.

⁶¹ Jelenések 9:5. Máté 6:24. Lukács 16:13. János 14:30; 16:11. Ephesosiaknak 6:12.

⁶² Eusebius Caesarensis: Praeparatio Evangelica, IV. 22. 15–23. Máté 12:24. Lukács 11:15.

⁶³ Porphyrios: De philosophia ex oraculis haurienda, 2. Vö. Rhodiginus: Lectionum antiquarum libri XVI, I. 34.

⁶⁴ Hadészt, az alvilág istenét Plútón néven is tisztelték.

van a legnagyobb ereje, Proserpina az ő vezetőjük, amiről ő maga tesz tanúságot a *Válaszok* ezen verssoraiban:

Három elemben erős vagyok én, Lucina leánya,
égből jött, bikaszarvas, arany-ragyogásteli Phoebe,
három alakban láttatnak mind szobraim engem,
föld, levegő és tűz hármasságát mutatom be,
mert az anyémek a földre vigyázó véreik is mind.⁶⁵

Órigenésnek a következő a véleménye a démonokról: azok a démonok, amelyek saját akaratukból fejedelmükkel, az ördöggel együtt lemondtak Isten szolgálatáról, ha kissé feleszmélnek, emberi testet öltenek, hogy aztán ezzel a bűnbánattal a feltámadás után ugyanazon az úton, ahogy testet öltöttek, visszatérjenek utójára Isten látásához, megszabadulva még éteri és levegőből való testüktől is, és akkor minden mennyei, földi és alvilági lénynek térdet kell hajtania Isten előtt, hogy Isten legyen minden mindenben.⁶⁶

Az isteni Eirénaios egyetért Iustinus mártír nézetével,⁶⁷ aki azt mondta, hogy a Sátán soha nem merte Istent káromolni azelőtt, hogy az Úr eljött volna a földre, azért, mert még nem tudta, hogy elkárhozott. Továbbá, hogy a bukott démonok közül sokan vannak, akik reménykednek üdvösségük eljövetelében, nagyon sokan hisznek a remete Pál történetében, amelyet Jeromos jegyzett le,⁶⁸ és az egyház kánoni órákkal tiszteli, és Brandanus⁶⁹ legendájában, amelyből azt tanulták meg, hogy könyörgéseik meghallgatást nyernek; vagy annak alapján, amit az evangéliumban olvashatunk, hogy Krisztus meghallgatta a démonok könyörgését, és megengedte nekik, hogy a disznók kondáját szállják meg.⁷⁰

⁶⁵ Mapheus Vegius Laudensis (Maffeo Vegio, Lodi, 1407 – Róma, 1458): *Responsum Aesculapii*, 1506. Bibliothèque National de France, Latin 3341, f 175v. Frazer-Imregh Monika fordítása. Maffeo Vegio a Panormita (Antonio Beccadelli) és Lorenzo Valla köréhez tartozó humanista, Milánóban és Paviában tanult és tanított, majd IV. Jenő pápa közelébe kerülve részt vett az 1439-es firenzei zsinaton. Költői, szépírói és történetírói, valamint pedagógiai munkássága jelentős, a római Szent Péter bazilika újjáépítése kapcsán a keresztény archeológia megalapítója. Vergilius Aeneiséhez megírta a befejező XIII. éneket, amely annyira jól sikerült, hogy ezután sokáig azzal együtt adták ki, Gavin Douglas még az első skót fordításába is belevette 1513-ban.

⁶⁶ Rhodiginus: *Lectionum antiquarum libri XVI*, I. 36. Órigenés: *A principiumokról*, I. 6. 3.

⁶⁷ Eirénaios: *Contra haereses libri quinque*, V. 26. Iustinus: *Fragmenta*, 4. col. 1592B–C.

⁶⁸ Jeromos: *Vita Sancti Pauli primi eremitae*, 8. coll. 23B–24A.

⁶⁹ Szent Brandanus. Az 5–6. században élt ír szerzetes egyike Írország tizenkét apostolának. Tengeri utazásairól híres, amelyek során a szentek szigeteit kereste. Utját a *Navigatio Sancti Brendani Abbatis* című írja le. (Magyarul I. Szent Brendan apát tengeri utazása. Szeged, JATEPress, 2001. Ford: Majorossy Judit.)

⁷⁰ Máté 8:30–32. Márk 5:12–13. Lukács 8:33.

Egybehangzik ezzel a mi számításunk szerint a hetvenegyedik, a zsidók számítása szerint pedig a hetvenkettedik zsoltár, ahol ezt olvassuk: „Leborulnak majd előtte az etiópok, és ellenségei nyalják a port”⁷¹ – ugyanott a héber szöveg szerint „Térdet hajtának majd előtte a sivatag lakói”, azaz a levegő szellemei imádni fogják, ahogy a kabbalisták megállapítják, „és ellenségei nyalni fogják a port”. Ezt Zazellre és seregére értik, amiről a *Teremtés*ben olvashatunk: „port egyél életed minden napján!”⁷² Másutt pedig ezt mondja a Proféta: „Mert a föld pora az ő kenyere”.⁷³ Ezért a kabbalisták úgy vélik, hogy némelyik démonra a megváltás vár, amivel tudjuk, hogy Órigenés is egyetért.⁷⁴

19. FEJEZET. A DAIMÓNOK TESTE

A daimónok testét illetően nagy a nézeteltérés a későbbi teológusok és a filozófusok között. Mert Tamás azt állítja, hogy az angyalok teljesen testetlenek, a gonosz démonok szintúgy; mégis feltételezi, hogy olykor testet öltenek, amelyet aztán levetkeznek.⁷⁵ Dénes is az *Isteni nevek*ben szilárdan állítja, hogy az angyalok testetlenek.⁷⁶ Mindazonáltal Ágoston a *Teremtésről* írt művében így adja elő: „Azt mondják, a démonok légies és tüzes lények, mert a légies testek természetével bírnak, és a halál sem pusztítja el őket, minthogy túlsúlyban van bennük az aktív elem a passzívhoz képest.”⁷⁷ Úgy tűnik, ugyanő azt állítja, hogy minden angyalnak kezdetben, a teremtésekor légies teste volt, a levegő tisztább és felső részéből alakítva, amely inkább a cselekvésre, mint az elszenvedésre volt alkalmas, és ezek a megszilárdulásuk után a jó angyalok számára épen maradtak, a gonoszok számára viszont a bukásuk alkalmával elváltoztak sűrűbb minőségű levegővé, úgyhogy a tűz kínozhatja őket.

Azonkívül nagy Vazul nemcsak a démonoknak, de a tiszta angyaloknak is testet tulajdonít, mintegy finom, levegős és tiszta szellemekként tételezi őket.⁷⁸ Ezzel egyetért Nazianzoszi Gergely.⁷⁹ Apuleius úgy véli, nem minden daimónnak van teste, hiszen a *Sókratés daimónjáról* írt könyvében ezt mondja: „Valamely fenségesebb

⁷¹ Zsoltárok 72:9.

⁷² 1Mózes 3:14.

⁷³ Zsoltárok 78:27.

⁷⁴ Órigenés: A princípiumokról, I. 6. 3; II. 5. 3.

⁷⁵ Aquinói Szent Tamás: De potentia, VI. 6–7.

⁷⁶ Innen az Orpheus-hivatkozásig lásd Rhodiginus: *Lectionum antiquarum...*, I. 26–27. Pseudo-Dionysios Areopagitis: De divinis nominibus, VII. 2. col. 868B.

⁷⁷ Augustinus: De Genesi ad litteram libri XII, III. 10.

⁷⁸ Nagy Szent Vazul: De Spiritu Sancto ad Amphiloquium, 16.

⁷⁹ Nazianzoszi Gergely: XXIX. 30. col. 72; XXXVIII. 9. col. 520.

neme a daimónoknak, akik mindig mentesek a test terheitől és kötelékeiből, meghallgatnak bizonyos kéréseket”⁸⁰

A platonikus és keresztény Psellos viszont nem gondolja, hogy a daimóni természet test nélküli lenne; mindazonáltal szerinte nem ugyanolyan az anyagi és a démoni test.⁸¹ Mert az anyagi teljesen mentes az anyagtól, a démoni viszont valamennyire anyagi, mint az árnyak teste, amelyek képesek elszenvedni dolgokat, például fájdalmat éreznek, ha megütik őket. A tűzben pedig hamuvá égnek, ami a hagyomány szerint valaha megtörtént Etruriában. És jöllehet szellemi test, mégis nagyon érzékeny, és érzékeli az érintést. Ha szétvágják, újra összeforr, és ugyanolyan lesz, mint korábban, akár a levegő és a víz, mindazonáltal heves fájdalmat érez közben. Ezért az ilyenek rettegnek a vas hegyétől, a dárdáktól és a kardoktól. Emiatt mondja a Sibylla Aeneasnak Vergiliusnál:

Most már útnak eredj, s hüvelyéből rántsd ki a kardod.⁸²

Erről Servius azt mondja, hogy szerinte Aeneas kardja meg volt szentelve.⁸³ A daimóni testek fajtáit Orpheus is leírja.⁸⁴ Van egy olyan test, amely csak tűzből áll, de nem pillantható meg; az ilyeneket tüzes és égi daimónoknak hívja Orpheus. Egy másik tűz és levegő keverékéből van elegyítve, amiről éterieknek és légieseknek nevezik őket. Ha ezekhez valamennyi víz járul, előáll a harmadik fajta, amiről vizeseknek mondják őket, és olykor láthatóvá válnak. Ha ezekhez valamennyi föld jön hozzá, de nem olyan sűrű, földies daimónoknak nevezik őket, ezek már jobban szembetűnőek az érzékeink számára.

A magasabb rendű daimónok, vagyis az angyalok teste a legfinomabb éteri elemből állnak össze, senki emberfia számára nem láthatók, hacsak nem Isten parancsára jelennek meg. Olyan ragyogó és finom szálakból vannak szöve, hogy látásunk sugarai áthatolnak ritkaságukon, ragyogásuk visszaverődik, és finomságuk miatt nem érnek cél. Róluk Calcidius azt mondja:

Az éteri és légies daimónok, mivel nincs bennük annyi tűz, hogy láthatók legyenek, sem annyi föld, hogy szilárdságuk a tapintás számára érzékelhető legyen, és egész felépítésük az éter derűjéből és a levegő nedvességéből áll össze, feloldhatatlan felszín alakított ki. A többi daimón sem nem érzékelhető túlságosan, sem nem érzékelhetetlen, de nem is mindig láthatatlanok. Különféle alakokat vesznek fel, képmások vértelen formáit öltik, a vaskos test szennyt vonszolva, főként az erdőkhöz

⁸⁰ Apuleius: Szókratész istene, 16. 154.

⁸¹ Psellos: De operatione daemonum, 11–12. Ficino 1576: 1939–1940.

⁸² Vergilius: Aeneis, VI. 260. Frazer-Imregh Monika fordítása.

⁸³ Servius: Commentarius ad Aeneidem, ad locum VI. 260.

⁸⁴ Orphica, Praefatio, 32–33.

van közülük (amelyet a régiek rosszindulatú léleknek neveztek), és a földdel és a vízzel való rokonságuk miatt a földi vágyak is elérhetik őket.⁸⁵

Ilyesfélék a lamiák, az incubusok és a succubusok, és hogy Melusina valószínűleg közülük tartozott, az nem teljesen képtelen felvetés.⁸⁶

Marcus véleménye szerint nem lehet a daimónok közül az egyiket férfinak, a másikat meg nőnek tekinteni, mivel a nemeknek ez a megkülönböztetése csak az összetett testekre lehet érvényes, a daimónok teste egyszerűek.⁸⁷ Mindazonáltal nem képes a daimónok minden egyes fajtája mindkét nem alakját tetszése szerint felöltöni, hanem a tüzesek és légiesek számára könnyen megadatik az a képesség, hogy amit csak képzeletük megfog, bármivé átformálják magukat; a földalattiak viszont sötét démonok, mivel fantáziájuk egy sűrű és lomha test szűk terébe van bezárva, nem képes az alakok olyan változatosságát előállítani, amelyet a többiek.⁸⁸

A vizesek és amelyek a föld nedves felszínét lakják, elemük lágysága miatt a leginkább a nőkhöz válnak hasonlónak. Ebből a fajtából valók a naiádok, a dryadok.⁸⁹ Amelyek viszont víztelen és száraz helyeken laknak, mivel testük szárazabb, férfiaként jelennek meg, vagy szatírokként vagy *onoscelus*okként,⁹⁰ számárlábakkal, faunokként, silvanusokként és incubusokként. Róluk Ágoston elmondja, hogy a tapasztalatai alapján sokról szerzett tudomást, amelyek rászedték az asszonyokat, megkívánták és ágyba vitték őket.⁹¹ Bizonyos démonok, akiket a gallok *dusius*oknak neveznek, különösen ezt a vágyukat igyekeznek kielégíteni.

⁸⁵ Calcidius: In Platonis Timaeum commentarius, II. 134–135., 196–197.

⁸⁶ A lamiákról (vérszívó női kísértetek) lásd az előző fejezetet; az incubusok a lidércek, akik „megnyomják” az embert; a succubusok az „ágyasok”, amelyek áldozatukat megigézve azokkal együtt háltnak. Melusina az európai folklór, főként Franciaország, Luxemburg és Németalföld női szellemalakja, aki folyóban vagy szent kútban él, teste derékig női test, alteste hal- vagy kigyófarokban végződik. Olykor szárnyakkal vagy két farokkal is ábrázolják.

⁸⁷ A fejezet végéig lásd Rhodiginus: Lectionum antiquarum... I. 27.

⁸⁸ Psellos: De operatione daemonum, 30–31. Ficino 1576: 1942–1943.

⁸⁹ A naiádok a görög mitológia forrásnimfái, források, kutak, erek, csermelyek, patakok istennői, a drüádok a fák nimfái, különösen a tölgyeké, amit a nevük eredete is mutat: a δρῦς jelentése ’tölgyfa’. Életerejük ahhoz a fához kötődött, amelyben laktak.

⁹⁰ Az eredetiben két görög kifejezés egybegyűrt változataként hímnemként értett *onoscelus* áll. (Nem létező latin szó.) Empúsára, a nőnemű manóra használták az ὄνοκωλος és az ὄνοσκελις kifejezést is, mindkettő jelentése öszvérlábú nőalak.

⁹¹ Augustinus: Isten városáról, XV. 23.

20. FEJEZET. A GONOSZ DÉMONOK ZAKLATÁSA ÉS A JÓ DAIMÓNOK NYÚJTOTTA VÉDELEM

A teológusoknak az az általános véleménye, hogy a gonosz démonoknak olyan a természete, hogy egyformán gyűlölik az isteneket és az embereket.⁹² Ezért az isteni gondviselés főként tisztább és hozzánk közel álló daimónokat állított, és bennünket mintegy pásztoraink vagy vezetőink gondjaira bízott, hogy nap mint nap segítsenek, és a gonosz démonokat tartsák tőlünk távol, zabolázzák meg, és ártalmatlanítsák őket, hogy ne árthassanak nekünk úgy, ahogy akarnak, ahogy a *Tóbiás könyvében* is olvassuk,⁹³ hogy Rafael elfogta az Asmodeus nevű démont, és Felső-Egyiptom sivatagában engedte szabadon. Róluk mondja ezt Hésiodos:

Isteni őrzőt rendelt harmincezret a földre
Zeusz, hogy az ember minden lépésére vigyázzon,
minden gaztettet meglátnak s őrzik a törvényt,
míg magukat köd leplezi, úgy járják be a földet.⁹⁴

Ugyanis egyetlen fejedelem, egyetlen tehetős ember sem maradna sértetlen, egyetlen asszony sem őrizhetné meg tisztán a szemérmét, egyetlen ember sem juthatna el az Istentől neki szánt célhoz a tudatlanság e völgyében, ha a jó daimónok az őrizetünkre ott nem állnának, vagy ha a gonosz démonoknak megengednék, hogy a gonosz emberek akaratának eleget tegyenek.⁹⁵

Amint tehát⁹⁶ a jó daimónokból minden egyes ember számára el van rendelve a saját őrzője, aki az ember szellemét megerősíti a jóra, úgy a rosszak közül is kapunk egy ellenséget, amelyik a testet és annak bujaságát uralja; és a jó őrző helyettünk küzd a szellemünkért az ellenség és a test ellen. Az ember pedig középen áll ezen küzdő felek között, és az ő kezében a döntés – annak adja a győzelmet, akinek akarja.

Tehát nem vádolhatjuk az angyalokat, hogy azokat a népeket, akik hittek bennük, nem vezetik el Isten igaz megismeréséhez, az igaz hithez és valláshoz, hogy engedik, hogy hibázzanak és helytelen kultuszba süllyedjenek, hanem azok hibájául kell felróni, akik önként letértek a helyes ösvényről, ragaszkodva az eltévelyedés szellemeihez, s az ördögnek adják a győzelmet. Ugyanis az ember kezében van, hogy kihez kíván ragaszkodni, és kit kíván győzelemre juttatni. „Aki legyőzi az

⁹² Psellos: *De operatione daemonum*, 29. Ficino 1576: 1941.

⁹³ *Tóbiás* 8:3.

⁹⁴ Hésiodos: *Munkák és napok*, 252–255. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása. Vö. Eusebius: *Praeparatio evangelica*, V. 36. 2. Reuchlin 1517: sig. O5r.

⁹⁵ Alverniates: *De universo*, I. 1. 46.

⁹⁶ Innen a Júdásról szóló idézetig lásd Zorzi: *De harmonia mundi totius cantica tria*, III. 3. 5. ff. 33v–34r; III. 5. 2. f. 52v.

ellenséges démont, annak az a szolgálja lesz”,⁹⁷ és ha legyőzték, azontúl mást már nem képes megtámadni, mint a darázs, amely elvesztette fullánkját. Emellett a nézet mellett Órigenés is felsorakozik a *Princípiumokról* című könyvében,⁹⁸ ahol arra a következtetésre jut, hogy a szentek, amikor a gonosz démonok ellen küzdenek, és legyőzik őket, meggyengítik azok seregét, hogy annak, akit már legyőztek, ne legyen többé lehetősége azután másokat zaklatni.

Tehát ahogy minden egyes ember számára adatott egy jó szellem, úgy adatott egy gonosz szellem is, közülük mindkettő egységre törekszik szellemünkkel, és igyekszik magához vonzani és elegyedni vele, mint ahogyan a víz és a bor elegyedik. A jó a hozzá illő jócselekedeteken keresztül minket az angyalokkal egyesítve alakít át, amint Keresztelő Jánosról meg van írva Malakiásnál: „Íme elküldöm angyalom a te színed elé”.⁹⁹ Az átalakulásról és az egyesülésről másutt ez áll: „Aki pedig az Úrral egyesül, egy Lélek övele”.¹⁰⁰ A gonosz démon is a gonosz cselekedeteken át magához hasonlóvá igyekszik bennünket tenni, és magához igyekszik láncolni, ahogy Júdásról mondja Krisztus: „Nem tizenkettőt választottam ki közületek? Egy közületek mégis ördög.”¹⁰¹ Ez az, amiről Hermés beszél: amikor a daimón az emberi lelket befolyásolja, a saját gondolatának magjait veti el benne.¹⁰² A lélek pedig az efféle magokkal teleszórva ezzel az ihlettel viselőssé válik, és csodálatos dolgokat szül, bármilyen is a daimónok feladata. A jó daimón ugyanis, amikor befolyásával felszenteli a lelket, felemeli azt a bölcsesség fényéhez; a gonosz démon viszont rosszasággal itatja át a lelket, tolvajlásra, emberölésre, kéjelgésre ösztökéli, és mindenre, ami csak a gonosz démonok tevékenysége.

A jó daimónok (ahogy Iamblichos mondja), tökéletesen megtisztítják a lelkeket, s azontúl mindegyiktől más ajándékot kapunk; a jelenlétükkel ők adnak testünknek egészséget, erényt a lelkünknek, értelmünknek biztonságérzetet, elhárítják azt, ami bennünk halált okozna, segítik hevünket, hogy hatékonyabban működjön a szervezetünk, és értelmes lelkünket mindig harmóniával és fénnel töltik meg.¹⁰³

Azon viszont,¹⁰⁴ hogy vajon sok őrzője van-e az embernek, vagy csak egy, vitatkoznak egymás között a teológusok; mi úgy véljük, több, hiszen a Próféta ezt mondja: „Mert angyalainak parancsol felőled, hogy minden utadon őrizzenek”.¹⁰⁵ Ezt pedig Jeromos tanúsága szerint nemcsak Krisztusra, de minden egyes emberre

⁹⁷ 2 Péter 2:19.

⁹⁸ Órigenés: Kelsos ellen, VIII. 44.

⁹⁹ Malakiás 3:1.

¹⁰⁰ 1Korinthosi 6:17. János 6:70.

¹⁰¹ A *diabolus* eredeti jelentése, mint fentebb szerepelt, 'rágalmazó'.

¹⁰² Corpus Hermeticum, IX. 3–4; X. 20–21. Hermész Trismegisztoz bölcsessége, 88–90; 105.

¹⁰³ Iamblichos: De mysteriis, II. 6. 81. Ficino 1576: 1880.

¹⁰⁴ A bekezdés végéig lásd Zorzi: De harmonia mundi..., III. 5. 5. f. 54r; I. 8. 7. f. 171v; I. 3. 4. ff. 41v–42r.

¹⁰⁵ Zsoltárok 91:11.

is kell érteni.¹⁰⁶ Tehát minden embert, akik hozzájuk méltónak bizonyultak, különféle szellemek segítik, irányítják és vezetik az erények, érdemek és a méltóság egyes fokaira. Akik pedig méltatlanok, azokat úgy a gonosz, mint a jó szellemek egyaránt letaszítják és lelökik a legmélyebb nyomorba, aszerint, ahogy azt a gonosz cselekedeteik megkívánják. Akik viszont a magasabb rendű angyaloknak jutottak, azok előnyt élveznek más emberekkel szemben, mert azok az angyalok, akik gondoskodnak róluk, felemelik őket, és a többieket alájuk rendelik valamely titkos erő révén, amelyet bár egyikőjük sem érzékel, mégis azt érzi, hogy alá van vetve valamiféle előjáró jármának, amitől nem tud könnyen megszabadulni, sőt fél tőle és tisztelettel van az iránt az erő iránt, amelyet a feljebbvalókba a fentebbi angyalok öntenek, az alsórendűeket pedig egyfajta félelemmel töltik el, hogy tiszteletteljes félelemmel tekintsenek feljebbvalóikra.

Úgy tűnik, Homéros is ezen a véleményen volt, amikor azt mondta, hogy a Zeustól született Múzsák elválaszthatatlan társaikként mindig ott állnak a Zeustól született királyok mellett, és hogy ők teszik ezeket a királyokat tiszteletreméltóvá és fenségessé.¹⁰⁷ Ugyanígy azt olvassuk,¹⁰⁸ hogy Marcus Antonius egykor nagyon jó barátságot kötött Octavianus Augustusszal, és gyakran szoktak együtt játszani.¹⁰⁹ Azonban mivel mindig Augustus lett a nyertes, egy mágus ezekkel a szavakkal figyelmeztette Marcus Antoniuszt: „Mi dolgod neked, Antonius, ezzel az ifjúval? Menekülj előle és kerüld el, mert ámbár te korban megelőződ, nagyobb tapasztalattal rendelkezél a dolgokban, előkelőbb születésű vagy, és sokak hadvezéréként számos háborút viseltél, mégis ennek a fiúnak a géniusza¹¹⁰ borzadással tölti el a te géniuszodat, és a te szerencséd meghajol az ő szerencséje előtt. Ha nem menekülsz messze előle, úgy tűnik, mindened az ő kezébe kerül.”

Nemde az előjáró hasonlít a többi emberhez?¹¹¹ Hogyan félnének és néznének fel rá a többiek, ha nem isteni eredetű félelem emelné ki, és a többiekbe félelmet ültetve nyomná el őket, hogy őt mint fejedelmüket tiszteljék? Ezért igyekeznünk kell, hogy megtisztulva helyesen cselekedjünk, és az emelkedett dolgokat kövessük, és a megfelelő időt és helyet kiválasztva az emelkedettebb és hatalmasabb angyalok fokozatával kerüljünk összeköttetésbe, akik rólunk gondoskodnak, és így méltán kerüljünk mások fölé.

¹⁰⁶ Jeromos: A Zsoltárokhoz, 91. 11.

¹⁰⁷ Homérosi himnuszok, XXV.

¹⁰⁸ Rhodiginus: *Lectionum antiquarum*..., I. 31.

¹⁰⁹ Plutarchos: *De Romanorum fortuna*, 7. 319F–320A.

¹¹⁰ A *genius* a római hitvilágban az egyén védőszelleme, jellemzően a családapáé, eredetileg annak nemzőerejével volt egyenlő.

¹¹¹ Zorzi: *De harmonia mundi*..., I. 3. 4. ff. 41V–42r.

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

- Beroaldo, Filippo: *Commentarium in Asinum Aureum* Apulei. Bologna: Benedetto Faelli, 1500.
- Crinito, Pietro: *De honesta disciplina*, ed. C. Angeleri. Roma: Bocca, 1955.
- Frazer-Imregh Monika (ford.): H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, részletek a II. könyvből = Új Forrás 31 (2024) 9.sz., 9–13.
- Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, III. Ajánlás, 1–3. fej. = Orpheus Noster 16 (2024) 2. sz. 107–115.
- Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim az emberi lélekről és az ember méltóságáról. Titkos bölcsélet, III. könyv, 37–40. fej. = Orpheus Noster 16 (2024) 4.sz., 93–99.
- Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, II. könyv, 31–32. fej. = Orpheus Noster 17 (2025) 1.sz., 83–87.
- Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsesség, A szertartásos mágiáról, a vallásról és a babonáról (DOP III, 4–9.) = Orpheus Noster 17 (2025) 2.sz., 88–100.
- Uő: H. C. Agrippa von Nettesheim: Titkos bölcsélet – A világlelek szerepe (részletek a II. könyvből), Magyar Filozófiai Szemle, LXVIII. évf., 2024/3, 305–316. DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.19759>
- Uő: Cornelius Agrippa Isten tíz legszentebb nevéről, (DOP II, 10.) = Antikvitás és Reneszánsz 16 (2025) 2.sz., kiadás alatt.
- Hermész Trismegisztosz bölcsessége, ford. Hamvas Endre Ádám, László Levente, Tar Ibolya. Budapest: Helikon, 2021.
- Órigenész: A princípiumokról, I–II, ford. Pesthy Monika, Kránitz Mihály, Somos Róbert. Budapest: Kairosz, 2003.
- Perrone Compagni, Vittoria (ed.): H. C. Agrippa von Nettesheim: *De occulta philosophia*. Leiden – New York – Köln: Brill, 1992.
- Pico della Mirandola, Giovanni: *Conclusiones nongentae*. Le novecento Tesi dell'anno 1486, a cura di A. Biondi. Firenze: Olschki, 1995.
- Pistorius, Johannes: *Artis cabalisticae scriptores*. I. Basileae: Sebastianus Henricpetri, 1587.
- Reuchlin, Johann: *De verbo mirifico*. München: Saur, 1993.
- Reuchlin, Johann: *On the Art of the Kabbalah: De arte cabalistica libri III*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1993.
- Reuchlin, Johann: *La Kabbale: De arte cabalistica*, trad. par François Secret. (Latin fac-similé de l'édition original publ. à Haguenau en 1517 et français). Milano–Paris: Archè, 1995.
- Rhodiginus, Coelius (Ludovico Celio Ricchieri): *Lectionum antiquarum libri XV*. Venetiis: Aldus Manutius, 1516.
- Riccio, Paolo: *In Apostolorum symbolum iuxta peripateticorum dogma dialogus*. Papiae: Bernardenus del Garaldis, 1517.
- Zambelli, Paola: (ed.), Cornelio Agrippa: *Testi scelti, Testi umanistici su l' ermetismo*, ed. E. Garin et alii. Roma: Bocca, 1954.
- Zorzi, Francesco: *De harmonia mundi totius cantica tria*. Venetiis: de Vitalibus, 1525.

SZAKIRODALOM

Dureau, Yona – Vénuat, Monique: Francesco Giorgio's De harmonia mundi. Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen Press 2011.

Frazer-Imregh Monika (ford.): H. C. Agrippa von Nettesheim De occulta philosophiája eddigi magyar fordításainak értékelése és rövid kutatástörténet, Magyar Filozófiai Szemle, 17 (2024) 3. sz., 296–304., <https://doi.org/10.70510/mfsz.19758>